

Славко БУРЗАНОВИЋ*

ИТАЛИЈА И ЦРНА ГОРА У АНЕКСИОНОЈ КРИЗИ 1908-1909.

ABSTRACT: *In this article, author deals with the relations of Montenegro and Italy during the annexation crisis, Italy's role in the abolition of Article 29. of the Treaty of Berlin, and intermediation in the normalization of relations between Montenegro and the Austria-Hungary.*

KEY WORDS: *Italy, Montenegro, annexation crisis, Austria-Hungary, Erental, Titoni, King Nikola*

I

Од времена италијанског уједињења, а посебно од краја деведесетих година XIX вијека, односи Италије и Црне Горе показивали су тенденцију успона који се манифестовао кроз успостављање брачних веза међу династијама и продором италијанског капитала у Црну Гору. Италијанско предузеће Барско друштво (*Compagnia di Antivari*), управо 1908-1909. завршавало је рад на изградњи прве црногорске жељезнице и Барске луке. Пред Црном Гором отварале су се велике развојне шансе, посебно у склопу планова италијанских капиталиста да је укључе у велики европски политички и комерцијални пројекат изградње Јадранске жељезнице.¹

Заједничке интересе Италије и Црне Горе угрожавала је агресивна балканска политика Аустро-Угарске којом је од 1906, као министар спољних послова, руководио Алојзије Ерентал. Попут начелника генералштаба Конрада фон Хецендорфа, за обезбјеђење аустроугарске хеге-

---

* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Црне Горе.

¹ С. Бурзановић, *Прва црногорска жељезница, ин: 100 година Жељезнице Црне Горе*, Цетиње 2009, 25-51.

моније на Балкану, био је спреман на радикална рјешења.² Младотурска револуција у љето 1908. која је прокламовала цјеловитост османских посједа само је подстакла Ерентала да изврши раније планирану анексију Босне и Херцеговине и промијени статус провинција које је у стању окупације држала од Берлинског конгреса 1878. Припремајући анексију, шеф аустроугарске дипломатије рачунао је на подршку Берлина, а руску и италијанску сагласност обезбиједио је током септембра 1908, приликом сусрета са колегама Томасом Титонијем у Салцбургу и Александром Извољским у Бухлау.³ Међу компензацијама које су у овим приликама фигурирале помињани су слободан режим пловидбе за руске бродове кроз Дарданеле и Босфор, повлачење аустроугарских гарнизона из Санџака и измјена члана 29. Берлинског уговора. Италији, која је била заинтересована за посљедња два питања, у изглед је стављано и отварање италијанског универзитета у Трсту.⁴

Приватним писмом од 25. септембра и службеним актом од 3. октобра Ерентал је Титонију најавио анексију, али не наводећи њен датум. Титони је савјетовао да се не жури, а да се претходно постигне договор са Русијом и Италијом јер би иначе у овим земљама анексија изазвала мучан утисак.⁵ Титони је прије свега био окупиран питањем компензација, а не кршењем међународног права, односно одредби Берлинског уговора, чиме је ослабио италијанске дипломатске позиције.⁶ У свом говору 6. октобра у Карате Брианзи, Титони је најавио да на Балкану ствари сазријевају, али да Италија расплет догађаја неће дочекати неспремна. Само неколико сати касније проглашена је анексије Босне и Херцеговине.⁷ Говор је у дијелу јавности створио опасно увјерење да је италијанска дипломатија обезбиједила адекватне компензације за чин анексије. Титони је од Ерентала убрзо сазнао да нових компензација неће бити.

Као простор за какву-такву сатисфакцију наметала се идеја о међународној конференцији, али Титони није отворено изашао са тим захтјевом. Желио је да санкционисање анексије буде такво да онемо-

² A. Roccucci, *La crisi bosniaca del 1908 e l'opinione pubblica italiana*, in: *Balcani 1908, Alle origini di un secolo di conflitti*, A cura di A. Basciani e A. d' Alessandri, Trieste 2010, 80; W. D. Godsey, *Aristocratic Redoubt, The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Indiana 1999, 106.

³ A. Roccucci, *op. cit.*, 80.

⁴ *Историја дипломатије, св. II, Дипломатија новог доба (1872-1919)*, едс. В. М. Хвостов, И. И. Минц, Београд 1949, 168-169.

⁵ Ф. Шишић, *Предратна политика Италије и постанак Лондонског пакта (1870-1915)*, Сплит 1933, 61.

⁶ A. Roccucci, *op. cit.*, 80.

⁷ L. Saiu, *La politica estera italiana dall'unita a oggi*, Roma – Bari 2006, 58.

гући да се Аустро-Угарска у будућности територијално шири а да Аустро-Угарска, Русија и Италија сарађују у погледу Балкана.⁸ Очекивао је да захтјев за међународном конференцијом покрену Француска, Русија и Енглеска, те да Италија не компромитује своје односе са Аустро-Угарском.⁹ Огорчење у Европи због једностраног чина Аустро-Угарске чинило се као адекватна атмосфера за обезбјеђивање консензуса сила за сазивање конференције. У прилог овоме ишле су и самопроглашена независност и уједињење Бугарске и најаве других заинтересованих земаља да неће сматрати обавезујућим поједине чланове Берлинског уговора. Незадовољство у Турској, Србији и Црној Гори и неприхватање анексије, отварало је могућност заплета. Њемачка је пружила непоколебљиву подршку Аустро-Угарској поводом анексије.¹⁰

Намјера сила Антанте да без међународне конференције не прихвати чин анексије, крајем 1908. и почетком 1909. године полако је слабила пред одлучношћу Њемачке и Аустро-Угарске. Ове двије силе није су одбацивале идеју о конференцији, али су је условљавали претходним признањем чина анексије. Конференција би тако изгубила смисао и послужила самој Аустро-Угарској као међународни чин којим се анексија не осуђује већ легализује.¹¹

Велики дипломатски успјех Аустро-Угарске представљао је њен споразум са Турском. Након безуспјешних протеста против анексије, Турска је са Аустро-Угарском постигла договор 26. фебруара 1909. и препустила јој суверенитет над Босном и Херцеговином, уз обештећење од 2,5 милиона фунти стерлинга и повлачење аустроугарских трупа из Новопазарског санџака. Тако је из табора противника анексије искључена држава која је са становишта међународног права имала највише разлога да протестује и пред европске силе и јавност поставља ово питање.¹²

До прољећа 1908. бечка дипломатија успјела је да ослаби и вољу Француске за конфронтацијом, сагласивши се са француском колонијалном политиком на сјеверу Африке. Избјегавајући да се сама директно конфронтира са Русијом, бечка дипломатија успјела је да ову силу неутралише пријетњама свог савезника Њемачке. Ни Енглеска није налазила интерес да заоштрава односе са Тројним савезом у тре-

⁸ *Ead., op. cit.*, 56-57

⁹ А. Россучи, *op. cit.*, 80.

¹⁰ L. Saiu, *op. cit.*, 58. На њемачку подршку Бечу није утицало ни упозорење Италије да, ако Британија нападне Аустро-Угарску онда то мора урадити и Италија напустивши претходно Тројни савез.

¹¹ Ј. Вукчевић, *Црна Гора у Босанско-Херцеговачкој кризи 1908-1909*, Титоград 1985, 138-140.

¹² L. Albertini, *Le origini della guerra del 1914*, Milano, 1942, Vol. I, 293-294.

нутку када њене савезнице нијесу имале одлучан став. У таквим околностима, Аустро-Угарска је релативно лако натјерала Србију да обустави ратоборну антиаустријску кампању и прихвати понижавајућу декларацију којом дезавуише своју политику вођену претходних неколико мјесеци.¹³

Италијанска влада, нашла се због своје спољне политике у незахвалном положају, суочена са снажним критикама у земљи. Под великим притиском антиаустријски расположене јавности од 1. до 4. децембра 1908, о спољној политици расправљало се и у италијанском парламенту. Бурна расправа је завршена гласањем у корист владе, али и уз општи консензус о потреби енергичније политике у одбрани националног достојанства и интереса.¹⁴

II

Само дан након проглашења анексије Босне и Херцеговине, црногорска влада издала је прокламацију којом протестује због тог чина и одбацује одредбе Берлинског уговора садржане у његовом 29. члану којима се ограничава суверенитет Црне Горе у њеном приморју.¹⁵

Став енглеске владе да је анексија кршење Берлинског уговора и акт без ефективног значаја све док га не одобре силе које су потписале уговор, изазвао је манифестације одушевљења на Цетињу. Италијанском отправнику послова Корату Николинију саопштено је да црногорска влада позива италијанску да и она заузме сличан став.¹⁶ Црногорска влада се силама потписницама Берлинског уговора убрзо обратила новом нотом којом протестује због анексије, као чина којим се крши принцип националности на ком се заснива поредак у Европи. Црногорска влада поставила је питање компензација којим би се успоставила политичко-географска равнотежа промијењена чином анексије на штету Црне Горе.¹⁷ Нота за италијанску владу, која је садржала историјат анексије, предата је Николинију, јер је посланик Никола Сквити био на одсуству.¹⁸

¹³ *Id., op. cit.*, 301-307.

¹⁴ A Roccucci, *op. cit.*, 89.

¹⁵ Archivio storico Ministero degli Affari Esteri, Roma (=ASMAE), Montenegro, XXI, N. 267 bis, *Niccolini a Tittoni*, Cettigne, 7. ottobre 1908. *Annesso, Tomanovich a Nicolini*, Cettigne, le 24 septembre/7 ottobre 1908.

¹⁶ Montenegro, XXI, N. 270, *Niccolini a Tittoni*, Cettigne, 10. ottobre 1908.

¹⁷ Montenegro, XXI, N. 27, *Niccolini a Tittoni*, Cettigne, 11. ottobre 1908; Montenegro, XXI, N. 275, *Annesso I, Tomanovich a Niccolini*, Cettigne, le 27 septembre/11 ottobre 1908.

¹⁸ Montenegro, XXI, N. 275, *Niccolini a Tittoni*, Cettigne, 13 ottobre 1908. *Annesso, Tomanovich a Nicolini*, Cettigne, le 27 septembre/11 ottobre 1908.

Из обзира према другим силама, у Бечу су били спремни да дају одређене уступке Црној Гори. Већ 12. октобра у Риму је била позната Еренталова изјава о спремности Аустро-Угарске да се одрекне члана 29. Берлинског уговора.¹⁹ Како се Црна Гора држала непријатељски, Аустро-Угарска је предузела војно-поморске мјере у водама Спича. Италијански посланик Сквити већ 14. октобра био је на Цетињу и своју владу извијестио о антиаустроугарским демонстрацијама, о незадовољству које тамо влада због италијанског држања према анексији.²⁰

Приликом пријема италијанског посланика 15. октобра књаз Никола није крио незадовољство држањем Италије у актуелној кризи., оптуживши је да се супротно својим племенитим традицијама сагласила са жртвовањем Црне Горе како би задовољила Аустрију. Књаз се држао ратоборно и истицао да аболиција члана 29. Берлинског уговора није довољна компензација.²¹ Титони је одбацио књажеве критике На Цетиње је поручио да ће питање анексије регулисати Силе потписнице Берлинског уговора које су једине за то компетентне. Истичући добронамјерност и симпатије краљевске владе према Црној Гори, Титони је подсетио да је Италија прва покренула питање члана 29. чијим укидањем Црна Гора добија компензацију од велике моралне и материјалне важности.²² Сквити је књазу указивао да реакција Црне Горе није пропорционална чињеници формалне промјене назива аустроугарске управе у Босни и Херцеговини. Његов утисак био је да се Црна Гора држи ратоборно како би добила веће надокнаде, али да неће ићи до тачке да изазове рат, у сигурну пропаст.²³

Чин анексије политички је приближио Црну Гору и Србију. Дипломатски представник Србије Јован Јовановић упућен је на Цетиње

¹⁹ Montenegro, XXI, N. 272, *Avarna al Ministro*, Vienna, 12. ottobre 1908. Министар Ерентал је италијанском амбасадору у Бечу Аварни саопштио да се Аустрија одриче члана 29. Берлинског уговора. Модификацију овог члана најавио је на сједници аустријске делегације 10. октобра. Према мишљењу италијанског министра, требало је укинути све одредбе које ограничавају суверенитет Црне Горе. Ерентал се сложио и објаснио Аварни да се на јавној сједници делегације није могао другачије изјаснити. Да ће договорно са другим силама бити укинуте неке одредбе поменутог члана извијестио је и "Fremden Blatt".

²⁰ Montenegro, XXI, N. 273, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 14 ottobre 1908. Аустријске војне мјере Сквити је лично видио. Једна крстарица је стигла у близину Бара након демонстрација против аустроугарског конзулата у том граду. Демонстрирало је око 300 особа, скинут је и разбијен грб конзулата, интервенисала је полиција, растјерала демонстранте, а неке и ухапсила. Сазвана је тајна сједница Скупштине. Подржала је владу, исказала повјерење у мудрост књаза Николе и спремност да га слиједи у сваком случају.

²¹ Montenegro, XXI, N. 276, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 15 ottobre 1908.

²² Montenegro, XXI, N. 280, *Tittoni a Squitti*, Roma 17 ottobre 1908.

²³ Montenegro, XXI, N. 276, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 15 ottobre 1908.

што је убрзо резултирало успостављањем заједничке дипломатске платформе.²⁴ Плашећи се да манифестације народног незадовољства и држање влада у Србији и Црној Гори могу изазвати оружану интервенцију Аустро-Угарске, италијанска дипломатија је током читавог трајања кризе према Цетињу и Београду слала савјете за уздржаност, мирољубивост у односу према моћном сусједу и повјерење у велике силе.²⁵

Почетак мобилизације црногорске војске средином октобра, црногорска влада је тумачила као изнуђени одговор на аустроугарске мјере. Сквити је вјеровало да у Црној Гори рат желе сви осим књаза који контролише ситуацију, али би му један могући крвави сукоб на граници могао свезати руке.²⁶ Књаз је за провокативно држање оптужио Аустро-Угарску и молио за италијанску интервенцију код аустро-угарске владе.²⁷ На књажеву молбу Титони је позитивно одговорио.²⁸

III

Најава књаза Николе да ће у Рим упутити специјалну мисију Титонија није одушевила. Сматрао је да је боље да тамо дође Сквити па да се након његовог реферисања и повратка у Црну Гору одлучи о корисности мисије црногорских представника.²⁹ Књаз Никола ипак није одустао. О томе се није консултовао са руском владом, јер по свему судећи није очекивао њену подршку за ову мисију.³⁰ Иначе у Петроград је већ био упућен Лазар Мијушковић. Он је Извољском 24. октобра предао меморандум са прилично великим компензационим захтјевима.³¹

²⁴ Montenegro, XXI, N. 269, *Negrotto Cambiaso a Tittoni*, Belgrado, 9. ottobre 1908; Montenegro, XXI, N. 273, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 14. ottobre 1908.

²⁵ Montenegro, XXI, N. 274, *Tittoni a Cambiaso*, Roma 15. ottobre 1908.

²⁶ Montenegro, XXI, N. 279, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 17 ottobre 1908.; N. 278, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 16 ottobre 1908.

²⁷ Montenegro, XXI, N. 277, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 16 ottobre 1908.

²⁸ Montenegro, XXI, N. 281, *Tittoni a Squitti*, Roma 19 ottobre 1908; У врло обзирној форми Титони је испунио обећање. Посланик у Бечу Аварна добио је задатак да, уз ограду да Италија нема намјеру да приговара мјерама које аустријска влада чини у Боки Которској, ипак моли да се размисли да ли би за избјегавање инцидената са потенцијално опасним последицама требало смањити мјере предострожности предузете према Црној Гори, и то прије свега повлачењем бродова укотвљених код Сутомора чије присуство изгледа посебно узнемирава јавно мњење; Montenegro, XXI, N. 282, *Tittoni a Avarna*, Roma 19 ottobre 1908.

²⁹ Montenegro, XXI, N. 290, *Tittoni a Squitti*, Roma, 22 ottobre 1908. Књаз Никола је желио да у Рим, са мисијом, отпутује и Сквити; Montenegro, XXI, N. 289, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 22 ottobre 1908.

³⁰ *Русија и анексиона криза 1908-1909*, ед. Бранко Павићевић, Титоград 1984, 709.

³¹ С. Кнежевић, *Велике силе према захтјевима Црне Горе у Анексионој кризи*, Историјски записи, 2/2010, 116. Мијушковић је требало да буде црногорски посматрач при руској

Црногорски изасланици Лазар Томановић и Јово Поповић отпутовали су за Рим 22. октобра и два дана касније састали се са Титонијем. Предали су му писмо црногорског књаза у коме он са неколико кратких и уопштених формулација истиче велика очекивања која он и његов народ имају у односу на Италију.³²

Томановић и Поповић изложили су Титонију опасно стање духова у Црној Гори односно опште расположење за рат. Титони је указивао на немогућност Црне Горе да сама води рат са Аустријом, те да зато мора смирено сачекати акцију великих пријатељских сила. Титони је Томановића и Поповића подсетио да је током задње три године константно тражио да се Бугарска, Србија и Црна Гора споразумију, али да ствари иду другим током, па су Бугарска и Србија на граници рата, а Србија и Црна Гора су биле прекинуле дипломатске односе. Последица свега је договор Аустрије са Бугарском, погубан за балканске државе. Морају да схвате да их је овакво стање ствари довело у положај очигледне инфериорности. Томановић и Поповић пред шефа италијанске дипломатије поставили су следеће захтјеве:

1. Уступање Црној Гори Спича и успостављање границе према Херцеговини која је била одређена Уговором у Сан Стефану;
2. Изградња жељезнице Дунав-Јадран трасом Бар-Подгорица-Нови Пазар, уз искључење трасе према Медови;
3. Конституисање друштва за дјелимично исушење Скадарског језера чија максимална дубина износи 12 метара, како би се обезбједило обрадиво земљиште за Црногорце;
4. Подршка Италије код Турске како би се постигле исправке границе и ефективна пловност Бојане. Црногорски делегати додали су затим као најтајније саопштење да, ако им се да новац, могу направити војну луку у Валданосу код Улциња која по њиховом мишљењу може послужити као сјајна лука за италијанску флоту.

Титони је обећао да ће код Аустрије подржати први захтјев. У вези са овим накнадно је разговарао са Лицовом који није вјеровао у могућност попуштања у погледу Спича, али је остављао могућност попуштања у погледу Херцеговине.

У погледу тачке 2 Титони је сматрао могућим да Аустрија више не врши полицијску службу у Бару. Намјеравао је да о овоме говори са амбасадорима Русије и Француске којима ће, ради обезбјеђивања хитне изградње пруге Дунав-Јадран, предложити да такозвану километарс-

делегацији на међународној конференцији.

³² ASMAE, Archivio riservato 1906-1911, casella 4, fasc. 51, Misione Tomanovich, *Principe Nicola a Tittoni*, Cettigne, 1. 10. 1908. (Писмо је недатирано, али је на маргини дописана сигнатура 163/ 1908 X/1).

ку гаранцију француским, руским и италијанским капиталистима обезбиједе владе ових држава јер Турска то није у стању.

Титони је обећао да ће за трећу тачку покушати да заинтересује италијанске капиталисте, а за четврту турску владу. На крају разговора Титони је поновио увјеравања о симпатијама италијанске владе и препоручио да Црна Гора остане мирна. Титони је о мисији Томановића и Поповића реферисао италијанском краљу Виктору Емануелу III прослеђујући му и писмо књаза Николе и нацрт свог одговора.³³

Према Томановићевим сјећањима, састанак са Титонијем у Консулти трајао је од 2 сата до 3 и 45. Црногорска мисија задржала се Риму три дана. Изазвали су пажњу новинара које су избјегавали док не обаве мисију.³⁴ Томановић се из Рима брзо вратио у Црну Гору, а Поповић је продужио за Париз са намјером да касније посјети и Лондон.³⁵ У разговору Титонија и Томановића изнешено је мишљење да би се тренутна ситуација значајно измијенила у корист Црне Горе и Србије када би се на Јадрану појавила јака ратна флота. Овакав став допринио је да се на Цетињу размишља о упућивању књаза Данила у дипломатску мисију у Лондон.³⁶

Томановић је у Италији стекао утисак да је њена спољна политика дезоријентисана, да се истовремено жели задовољити јавно мњење расположено против Аустрије, а да се не искомпромитује традиционална припадност Тројном савезу. Неповољне утиске о свом разговору са Титонијем црногорски премијер је на Цетињу пренио руском представнику Штајну, саопштивши му да на италијанску помоћ мало рачуна.³⁷

Према свједочанству које је Томановић записао 20 година касније, он је у разговору са Титонијем инсистирао на историјским правима и ослободилачкој мисији коју Црна Гора има у односу на своју поробље-

³³ ASMAE, Archivio riservato 1906-1911, casella 4, fasc. 51, Misione Tomanovich, *Tittoni a Vittorio Emanuele III*, Roma 27. ottobre 1908.

³⁴ Л. Томановић, Из мога министровања, Односи са Аустроугарском, Нови Сад 1921. 36-37.

³⁵ ASMAE, Archivio riservato 1906-1911, casella 4, fasc. 51, Misione Tomanovich, *Tittoni a Vittorio Emanuele III*, Roma 27. ottobre 1908.

³⁶ *Русија и анексиона криза 1908-1909*, ед. Бранко Павићевић, Титоград 1984, 552-553, (Штајн Извољском, Цетиње 25. X/7. XI 1908). Титони је касније демантовао да је савјетовао Томановићу да се принц Данило упуту у Лондон како би обезбиједио подршку Енглеске. Титони је само примијетио да би Јово Поповић који је ишао у Париз могао да продужи за Лондон; Montenegro XXI, N. 321, *Tittoni a Squitti*, Roma, 23 novembre 1908.

³⁷ *Русија и анексиона криза 1908-1909*, ед. Бранко Павићевић, Титоград 1984, 552-553, (Штајн Извољском, Цетиње 25. X/7. XI 1908). Титони је потврдио да ће Русија и Италија у кризи дјеловати усаглашено, али није крио тренутно апсолутну војну неспремност Италије и Русије и њихову немогућност да силом оружја подрже захтјеве Црне Горе и Србије.

ну браћу у сусједству. Тврдио је да ће Црна Гора ако не успије у својој ослободилачкој мисији неминовно и сама изгубити слободу, а ако то већ треба да се догоди да је боље да тај чин буде херојски у складу са црногорским традицијама те „*да се њен пад чује у свијету.*” Према Томановићу, овакав наступ оставио је “силан” утисак на Титонија.³⁸

Средином новембра Рим је у оквиру своје дипломатске турнеје по западној Европи посетио и српски министар Милован Миловановић. Примили су га краљ Виктор Емануел III и министар Титони. Показали су разумијевање за српске ставове у погледу анексионе кризе, али није су преузели никакве обавезе. Виктор Емануел III је скренуо пажњу Миловановићу да се Црна Гора не испусти из вида, „а и да се непрекидно старамо одржати је на добром путу у заједници са нама и спријечити је да не истрчи испред играти прву улогу. Такође повјерити Цетињу само онолико колико је неопходно, а како ја већ чиним то (некад) непосредно књазу ...“ Титони је поздравио Миловановићеву намјеру да прије повратка у Србију посети Цетиње. Због противљења краља Петра и српске владе посјета није реализована.³⁹

Док је италијанска јавност показивала симпатије за Црну Гору, то се није могло рећи и у случају Француске. Задатак Поповића у Паризу био је тежи од оног који је црногорска мисија имала у Риму.⁴⁰ Немамо свједочанства о томе како је Јово Поповић пренио садржину разговора са Титонијем, када се неколико дана касније састао у Паризу са француским министром спољних послова. Министар Клемансо нашао је за сходно да га упозори да књаз и Црна Гора не би требало да гледају са превише повјерења на италијанску владу и да се чувају интрига њеног министарства спољних послова.⁴¹

Од Поповићеве мисије у Лондону се одустало јер је процијењено да нема службени чин и личну важност која би одговарала изасланствима упућеним у Рим и Петроград. Осим тога, енглеска влада се показала врло расположена према Књажевини, а на Цетињу је постојала могућност директне комуникације преко О’Рејлија, секретара британске легације у Београду, коме је наређено да се овдје задржи и представља владу до нових диспозиција.⁴²

Кораци које је италијанска дипломатија предузимала код књаза Николе и црногорске владе били су слични онима које је предузимала

³⁸ Л. Томановић, *op. cit.*, 36-37.

³⁹ Лука Вукчевић, Црна Гора у босанско-херцеговачкој кризи, Титоград 1985, стр. 146-147.

⁴⁰ С. Кнежевић, *op. cit.*, 116.

⁴¹ Л. Вукчевић, *op. cit.*, 173.

⁴² Montenegro, XXI, N. 331, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 26 novembre 1908.

руска дипломатија. И из Рима и из Петрограда показивали су расположење да дјелују споразумно у погледу Црне Горе. Иницијативу која је у овом смислу потекла са руске стране 20. октобра Титони је са задовољством прихватио.⁴³

У свом експозеу на засједању Државне думе крајем децембра 1908, министар Извољски је истакао да је у посљедње вријеме дошло до значајног зближавања Италије и Русије, а да исто тврди и италијански министар спољних послова. Ово приближавање резултат је истих или сличних ставова о више питања балканске политике.⁴⁴

Приближавање Влада Црне Горе и Србије за италијанску дипломатију било је пожељно само под условом да не резултира њиховим изазивачким држањем према Бечу. У том контексту са пажњом су праћени резултати мисије коју је крајем октобра у Београду имао генерал Јанко Вукотић.⁴⁵ Италијански посланик Негрото Камбјазо је 25. октобра јављао о закључењу одбрамбеног и офанзивног савеза Србије и Црне Горе, те да присуство турског посланика на проглашењу савеза наговјештава и споразум са Турском.⁴⁶ Није успио да сазна детаље српско-црногорског уговора, али је потврдио вијест да је Вукотић носио лично књажево писмо за краља Србије и да је успио да га сачува од аустријске полиције.⁴⁷ По повратку из Београда, Вукотић је Сквитију говорио да су несугласице Београда и Цетиња заборављене пред заједничким непријатељем. Ни Сквити није добио више информација о српско-црногорском савезу.⁴⁸

Вукотић је почетком новембра упућен у Цариград, једину престоницу у којој је Црна Гора имала представништво са дипломатским рангом. Нешто раније, по налогу своје владе, црногорски отпавник послова у Цариграду Душан Греговић изјавио је представницима великих сила да ће Црна Гора бити принуђена на рат ако јој будућа конференција не да одговарајуће задовољење. У вези са овим, италијански пред-

⁴³ Montenegro, XXI, N. 287, *Torretta a Tittoni*, Pietroburgo, 21 ottobre 1908; Montenegro, XXI, N. 288, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 21 ottobre 1908; Montenegro, XXI, N. 291, *Tittoni a Squitti*, Roma 22 ottobre 1908; Montenegro, XXI, N. 292, *Tittoni a Petroburgo*, Roma 22 ottobre 1908; *Русија и анексиона криза 1908-1909*, ed., Бранко Павићевић, Титоград 1984, 501, (Чариков Муравјову С. Петербург, 7/20. X 1908.).

⁴⁴ *Русија и анексиона криза 1908-1909*, ed. Бранко Павићевић, Титоград 1984, 636. (Експозе Извољског на засједању Државне думе, 12/25. XII С. Петербург); И Италија и Русија залагале су се за очување статус квоа на Балкану. Извољски је истакао да обје земље гледају на исти начин на питање изградње железница на Балкану, посебно када се ради о тзв. јадранској железници.

⁴⁵ Montenegro, XXI, N. 293, *Negrotto a Tittoni*, Belgrado, 22 ottobre 1908.

⁴⁶ Montenegro, XXI, N. 303, *Negrotto a Tittoni*, Belgrado, 25 ottobre 1908.

⁴⁷ Montenegro, XXI, N. 308, *Negrotto a Tittoni*, Belgrado, 26 ottobre 1908.

⁴⁸ Montenegro, XXI, N. 311, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 5 novembre 1908.

ставник Империјали оцијенио је да црногорске аспирације нијесу усмјерене према Босни и Херцеговини већ према Санџаку, на рачун Турске.⁴⁹ Циљ нове Вукотићеве мисије у Цариграду био је према Сквителијевом мишљењу управо да Турску увјери у пријатељски став Црне Горе према њој.⁵⁰ На Цетињу мисија је званично објашњавана црногорско-турским договорима о преосталим неријешеним граничним питањима. Са турске стране одбациване су спекулације о савезу са Црном Гором и Србијом. Велики везир обавијестио је италијанског посланика да је представницима Србије и Црне Горе савјетовао умјереност, трудећи се посебно да распрши њихове илузије о евентуалној подршци Русије.⁵¹ У конверзацији Вукотића са Империјалијем и руским представником Зиновјевом поновљени су савјети којима су се Русија и Италија током претходног мјесеца обраћале Цетињу, а исто тако и црногорски став да ће се, ако изостану компензације, под притиском народа морати ићи у рат, макар он био унапријед осуђен на неуспјех.⁵² Угледни италијански лист „*L'Illustrazione Italiana*“ публиковао је интервју који је Вукотић дао специјалном извјештачу из Цариграда Едуарду Ксименесу.⁵³ Мада се претходно скривао карактер Вукотићеве мисије, књаз је 30. новембра повјерљиво обавијестио Сквителија о добром току преговора Србије и Црне Горе са Турском, у настојању да се ова заинтересује за споразум о отпору Аустро-Угарској.⁵⁴

IV

Још крајем октобра Сквители је процјењивао да би се књаз у погледу територијалних компензација задовољио добијањем Спича и мањим исправкама границе према Херцеговини.⁵⁵ Мјесец дана након анексије,

⁴⁹ Montenegro, XXI, N. 298, *Imperiali a Tittoni*, Terapia, 23 ottobre 1908.

⁵⁰ Montenegro, XXI, N. 310, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 9 novembre 1908.

⁵¹ Montenegro, XXI, N. 320, *Imperiali a Tittoni*, Pera, 22 novembre 1908; Империали је био информисан о могућности да је Вукотић донио тајно књажево писмо, које велики везир није показао ником, па чак ни министру спољних послова.

⁵² Montenegro, XXI, N. 320, *Imperiali a Tittoni*, Pera, 22 novembre 1908.

⁵³ *Lettera da Costantinopoli, L'Illustrazione Italiana*, Milan, N 48, 29. Novembre 1908, 514-515; У тексту се афирмативно говори о зближавању Црне Горе са Турском и другим балканским државама. Вукотић је потврдио да је једна од тема црногорско-турских разговора рјешење међусобних граничних питања. Није коментарисао оно што је највише занимало Хименеса и његову публику, питање евентуалне антиаустријске балканске коалиције и могућност оружаног конфликта.

⁵⁴ Montenegro, XXI, N. 330, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 30 novembre 1908; У личној архиви књаза Николе сачуван је пројекат савезничког уговора; Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Подгорица-Београд 1996, 512.

⁵⁵ Montenegro, XXI, N. 306, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 22 ottobre 1908. Сквители је релативно често комуницирао са књазом Николом у пријатељском и повјерљивом тону. Сваку

према Сквитијевом увјерењу књаз није имао много илузија о могућности да добије компензације. Књаз је предвиђао да ни добронамјерне силе неће отићи толико далеко да натјерају Аустрију на то. Ипак, гајио је наду да би могао придобити силе потписнице Берлинског уговора да је потребно, корисно и одговарајуће да општина Спич са уском територијом пређе из аустријског у црногорски посјед. Спич је припојен Аустрији искључиво да служи за надгледање Црне Горе, којој су чланом 29. биле наметнуте специјалне обавезе. Престанком мотива надгледања, Спич треба да се врати Црној Гори која га је освојила од Турака. Сквити је имао разумијевања за књажево разматрање, али је предвиђао да ће аустријски одговор бити да је Спич инкорпориран у Далмацију, да је интегрални дио царске територије, да је у јасном и прецизном правном стању, другачијем од оних у којима се налази Босна и Херцеговина.

Сквити је у извјештају Титонију наглашавао интерес Италије да Црна Гора добије Спич, јер би у том случају на неколико сати раздаљине од италијанске обале била лука Бар слободна и отворена за италијанске бродове.⁵⁶

У Црној Гори се калкулисало са избијањем великог ратног пожара, са подршком других сила, па и Италије. Дискутовало се и о тактици будућег рата са Аустријом, као да је то готова ствар. Сквити је, извјештавајући своје претпостављене у Риму, сагледавао наличје ових калкулација, те да би Књажевина могла бити остављена сама, ухваћена у коштац са моћнијим непријатељем и сигурно поражена.⁵⁷ Италијански посланик био је убијеђен да књаз није склон узалудној жртви којој би изложио државу и себе, водећи сам или заједно са Србијом један безнадежни рат. Ипак, због разлога унутрашње и спољне политике, књаз наставља са изјавама да ће ако изостану компензације морати да се прихвати оружја не водећи рачуна о посљедицама.⁵⁸

Средином новембра Сквити констатује да раније манифестације незадовољства црногорске владе и јавног мњења због сагласности коју је италијанска влада дала на анексију мало-помало нестају. Руско при-

прилику користио је да књазу и влади савјетује умјерено држање. У вези с могућим сукобом са Аустро-Угарском, саопштио је да: *“Италија не може осим да види са дубоком горчином катастрофу једне земље и династије са којом се осјећа повезана везама најживље симпатије и најискренијег некористолубивог пријатељства, и зато очекује од мудрог и просвећеног књаза ријеч која ће смирити становништво још увијек узбуђено те зауставити јуначке, али опасне инстинкте.”*

⁵⁶ Montenegro, XXI, N. 312, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 10 novembre 1908.

⁵⁷ Montenegro, XXI, N. 309, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 31 ottobre 1908. Сквити наводи да се Црногорци надају да могу герилом и избјегавањем одлучујућих сукоба задржавати аустријске снаге све док Русија, а затим и Италија и Енглеска и коначно читава Европа не крену у помоћ браниоцима праведне ствари.

⁵⁸ Montenegro, XXI, N. 312, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 10 novembre 1908.

хватање анексије утицало је да се схвати чињеница да Италија није могла да се понаша другачије у датим околностима. Рачуна се да ће на будућој конференцији Италија искористити свој утицај да постигне за Црну Гору задовољење и праведну компензацију.⁵⁹ У случају црногорског мудрог и коректног држања током кризе, подршку Црној Гори на будућој конференцији обећала је и енглеска влада.⁶⁰

Нову ноту, коју је црногорска влада 25. новембра упутила потписницима Берлинског конгреса, аустроугарски посланик Кун вратио је Томановићу. У ноти су истицане црногорске аспирације на Босну и Херцеговину, тражило се враћање Спича и исправка члана 29. Према Сквитијевом мишљењу, књаза овакав акт није изненадио.⁶¹

Црногорска иницијатива да у Русији добије подршку за изградњу ратне луке на својој обали изазвала је извјесну подозривост руских дипломата према амбицијама које Италијани имају у Црној Гори. Рачунајући на укидање ограничења која су на Берлинском конгресу постављена у погледу права Црне Горе да изгради односно поседује ратну луку, књаз је децембра 1908. руском представнику на Цетињу Штајну наговјестио могућност градње војне луке у Валданосу. За то је наводно требало 2-3 милиона франака које је очекивао да нађе у Италији и Русији. На питање Штајна шта ће таква лука Црној Гори која нема флоте, књаз је одговорио да је имају пријатељи. На руској страни посумњали су да је Ђузепе Волпи посредник између италијанских финансијских установа и Црне Горе, те да би ово могао бити начин да италијанска ратна флота добије прву базу на источној страни Јадрана.⁶² Ако је књаз рачунао да ће оваквим алузијама појачати руску мотивисаност да енергично подржава интересе Црне Горе у актуелној кризи, онда се маневар показао неуспјешним. Књаз је касније за ову тему покушао да заинтересује и америчког посланика на Цетињу.⁶³

На дјеловање италијанског капитала у Црној Гори анексиона криза је утицала позитивно. Због општег бојкота аустроугарске робе у Црној Гори који је почео 1. децембра 1908. године порастао је трговач-

⁵⁹ Montenegro, XXI, N. 314, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 14 novembre 1908.

⁶⁰ Montenegro, XXI, N. 322, *Imperiali a Tittoni*, Pera, 25 novembre 1908.

⁶¹ Montenegro, XXI, N. 332, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 27 novembre 1908. Књаз је Томановићу рекао: "И ви, ако вам се нека нота аустријског посланства не свиди можете је вратити." Montenegro, XXI, N. 325, *Avarna a Tittoni*, Vienna, 28 novembre 1908.

⁶² Э. К. Кирова, *Италијанская експансия в Восточном Средиземноморье (в начале XX в.)*, Москва 1973, 219.

⁶³ Предлог америчком дипломатском представнику услиједио је маја 1909, након окончања анексионе кризе. Б. Поповић, *Једна понуда краља Николе Американцима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, бр.1-2, 1960, 110-118.

ки значај Барске луке.⁶⁴ Компанија Пуља повећала је број бродова који су саобраћали са Баром.⁶⁵ Ђузепе Волпи, лидер италијанског предузећа Барско друштво, покушао је да искористи анексиону кризу да од црногорске владе добије потврду да је његово предузеће извршило своје обавезе у погледу изградње луке у Бару. Несташица различите робе као посљедица аустријског бојкота Волпију је послужила да тражи разне повластице у погледу смјештаја робе и царинске контроле.⁶⁶

На сједници Црногорске народне скупштине 9. јануара 1909, у говору предједника владе Томановића, рекапитулиран је дотадашњи рад владе у анексионој кризи. Уз обиље историјске аргументације образлагана су права Црне Горе и Србије на Босну и Херцеговину. Црногорска скупштина дала је подршку влади за све што је урадила у дотадашњем току кризе.⁶⁷ И политичари и обични људи говорили су о рату као мисији, логичном кораку у историјском ходу народа.⁶⁸ Међусобне симпатије италијанске и црногорске јавности током анексионе кризе нашле су израза и у размјени поздравних телеграма између два национална парламента.⁶⁹

Коментаришући тврдње предједника владе и министра спољних послова Лазара Томановића изречене у скупштини 24. јануара 1909. године, како Црна Гора и Србија имају право да захтијевају да Босна и Херцеговина буду њима присаједињене или да им буде дата аутономија, Сквити указује на апсурдност прве и неактуелност друге идеје. Сквити закључује да се договор Аустрије и Црне Горе може постићи ако се оставе по страни идеалне жеље изречене од министра, кад се Аустрија не би показивала противна свакој концесији.⁷⁰

Работорне изјаве могле су се чути чак и од Мијушковића чије су „разумније и умјерено држање“ током његове мисије у Петрограду поздравиле.

⁶⁴ М. Радусиновић, *Притисак аустроугарске флоте на Црну Гору у вријеме анексионе кризе 1908-1909*, Годишњак Поморског музеја у Котору, XXVI/1978, 102.

⁶⁵ Л. Вукчевић, *Бојкот аустроугарске робе у Црној Гори за вријеме босанско-херцеговачке кризе 1908-1909. године*, Гласник Цетињских музеја VII (1974), 243.

⁶⁶ *Ibid.*, *op. cit.*, 243.

⁶⁷ *Говор министра предједника г. Томановића држан у сједници Народне Скупштине 9. јануара 1909. г. о питању Босне и Херцеговине*, Цетиње 1909.

⁶⁸ Montenegro, XXI, N. 365, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 17 gennaio 1909.

⁶⁹ Архивско-библиотечки фонд Музеја краља Николе, Цетиње, Заоставштина др Лазара Томановића, *Италија и анексиона криза II*, док 283. Томановић тврди да је послје његове посјете Риму у скупштини била велика манифестација симпатија према Црној Гори. Посланик Фортис оштро је напао политику своје владе. Министар војни је честитао Фортису. У том одушевљењу предједник италијанског парламента упутио црногорском парламенту депешу коју је Марко Ђукановић прочитао на сједници. О овацијама Италији које су настале у црногорском парламенту послана је узвратна депеша.

⁷⁰ Montenegro, XXI, N. 379, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 24 gennaio 1909.

ли Извољски и Чариков. Мелегари је сматрао да је Мијушковић очигледно подлегао књажевом утицају и општој атмосфери у Црној Гори.⁷¹

Турско прихватање анексије на основу споразума са Аустро-Угарском потписаног 26. фебруара, изазвало је мучан утисак на Цетињу. Књаз се италијанском посланику жалио да не може да замисли како је турска влада послје прихватања предлога Србије и Црне Горе о заједничком наступу у рекламацијама против Аустро-Угарске, могла да уз новчану компензацију прихвати споразум са Бечом. Констатујући да је поменути споразум дезоријентисао књажеву политику, Сквити је у свом извјештају Титонију изражавао чуђење како је књаз могао да рачуна на могућу турску подршку у рату против Аустро-Угарске.⁷²

Крајем јануара 1909. књаз Никола је од Сквитија тражио да шефу италијанске дипломатије Титонију пренесе неспокојство које у Црној Гори влада због чињенице да се још увијек није састала конференција великих сила ради разрешења кризе. Књаз је молио Титонија да буде против евентуалног понижавајућег аустроугарског предлога да се новчаном надокнадом задовољи Црна Гора. Слична молба је предата и представницима Русије, Енглеске, Француске и Њемачке.⁷³ Италијанска дипломатија сличну комбинацију до тада није разматрала, али је Сквити добио задатак да испита основаност претпоставке коју је у Лондону Чарлс Хардинг саопштио у повјерењу тамошњем италијанском амбасадору Сан Ђулијану.⁷⁴ Хардинг је тврдио да није без наде да би Аустро-Угарска могла прихватити рушење утврђења у Спичу, чиме би врло вјероватно „купила Црну Гору“, без чије подршке ни Србија не би представљала опасност за мир.⁷⁵ Идеја је била неприхватљива и за Цетиње⁷⁶ и за Беч.⁷⁷

⁷¹ Montenegro, XXI N. 385. *Melegari a Tittoni*, Pietroburgo, 23 gennaio 1909. У Петрограду је Мијушковићу јасно речено да у постојећој ситуацији руска помоћ може бити само моралне природе. Одакле му аргументи за другачије ставове, пита се Мелегари. Можда се охрабрио у неком контакту са руском штампом или неким од вођа панславистичког покрета. Идеја да би то могло утицати на руску владу је јако опасна илузија и било би корисно наћи начин да нестане не само на Цетињу већ и у Београду. Ни Извољски ни било који дуги министар спољних послова не може војнички неорганизовану, несређену земљу водити ка рату.

⁷² A. Duce, *La crisi bosniaca del 1908*, Milano 1977, 404. ; Montenegro, XXI, N. 365. Squitti a Tittoni, Cettigne, 17 gennaio 1909.

⁷³ Montenegro, XXI, N. 368, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 22 gennaio 1909. Барон Кун је књазу николи још 7. октобра за црногорско признање анексије, између осталог нудио новчану помоћ за изградњу железнице у Приморју. Три дана касније по Еренталовој наредби понудио је књазу лично 500.000 круна. Р.Јовановић, Став Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине, Историјски записи, 1963. 1. 102.

⁷⁴ Montenegro, XXI, N. 371, *Tittoni a Squitti*, Roma, 23 gennaio 1909.

⁷⁵ Montenegro, XXI, N. 369, *San Giuliano a Tittoni*, Londra, 22 gennaio 1909

⁷⁶ Montenegro, XXI, N. 374, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 25 gennaio 1909.

⁷⁷ Montenegro, XXI, N. 375, *Avarna a Tittoni*, Vienna, 27 gennaio 1909.

Шпекулације које су се у дијелу европске штампе појавиле о абдикацији књаза Николе у корист другорођеног сина Мирка Италијани су третирали као политичке интриге срачунате на изазивање унутрашњих компликација и неслоге у Црној Гори и Србији, како би се отежао њихов међународни положај и ослабио њихов отпор спољним притисцима.⁷⁸ Опасније интриге плели су аустроугарски агенти у сјеверној Албанији гдје су врбоване, организоване и наоружаване групе за упад у Црну Гору у случају њеног рата са Аустро-Угарском.⁷⁹

Са црногорске стране италијанској дипломатији сугерисана је опасност од наводне предстојеће акције Аустро-Угарске у Санцаку и Албанији. Ово је било мало вјероватно у тренутку кад је Аустро-Угарска постизала договор са Турском.⁸⁰ По свему судећи са Цетиња су жељели да продубе неповјерење које је италијанска дипломатија гајила према аустроугарским намјерама у вези са овим подручјима.

Италијанска комуникација са књазом Николом, креатором и одлучујућим фактором црногорске спољне политике, постала је отежана од како се књаз средином јануара 1908. са Цетиња пребацио на Ријеку Црнојевића и избјегавао разговор са свим страним представницима. Из књажеве околине стизале су вијести о могућности ратног сукоба са сусједном монархијом, а војни министар генерал Митар Мартиновић, тврдио је да је рат неминован.⁸¹ Размјештање артиљерије и другог наоружања и ратног материјала појачавали су утисак оваквих изјава.⁸² У Црној Гори се вјеровало да је повлачењем у планине и користећи тактику изненадних удара могуће водити дефанзивни рат са Аустро-Угарском и тако се одржати чак двије-три године, што је довољно дуг период да се велике силе умијешају и разријеше конфликт.⁸³

Сквити је уочавао да у комуникацији књаза Николе са страним представницима и са народом постоји извјесна доза политичке театралности, али је вјеровао да она неће понијети књаза Николу до те мјере да уђе у рат са моћним сусједом. Крајем фебруара, трезвени и аналитични италијански посланик ипак је подлегао ратној психози на Цетињу и

⁷⁸ Montenegro, XXI, N. 377, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 22 gennaio 1909.

⁷⁹ Montenegro XXI N. 402, *Mancinelli Scotti a Tittoni*, Scutari, marzo.1909. /Ric. 6 marzo/. Генерални конзул из Скадра Манћинели-Скоти јављао је да је због аустријског подбуњивања могућа албанска акција против Црне Горе. Процјењивао је да би напад 4 или 5 хиљада Албанаца представљао велику опасност за Црну Гору која би морала издвојити значајне снаге да се одбрани.

⁸⁰ Montenegro, XXI, N. 394, *Tittoni a Avarna, Roma*, 17 febbraio 1909.

⁸¹ Montenegro, XXI, N. 393, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 7 febbraio 1909.

⁸² Montenegro, XXI, N. 388, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 6 febbraio 1909.

⁸³ Montenegro, XXI, N. 393, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 7 febbraio 1909. Бар се сматра једном од најслабијих тачака коју непријатељ може избрати за напад на Црну Гору.

италијанског министра спољних послова Титонија извијестио да су изгубљене наде у ефикасну интервенцију сила за мирно рјешење и да је сукоб између Аустро-Угарске и Црне Горе неизбјежан.⁸⁴

Књаз је пријатељске силе упозорио на сценарио према коме ће сукоб отпочети. Аустро-Угарска ће Црној Гори предложити услове за нормализацију односа, а у случају да на њих не добије задовољавајући одговор, 24 сата након тога почеће непријатељство. Ово је био повод за размјену мишљења између Петрограда и Рима. Извољски није вјеровало у могућност таквог расплета. У сваком случају сматрао је да из Беча такав предлог не треба да буде упућен Цетињу већ великим силама, које су у своје руке узеле питање надокнада за Србију и Црну Гору.⁸⁵ Намјера Извољског наравно није била да ограничи суверенитет и преговарачка права Црне Горе, већ да отклони опасност да се спорна питања разрјешавају у неравноправном дијалогу моћне царевине и мале књажевине.

Почетком марта, италијански посланик имао је ријетку прилику да од црногорске владе чује изјаве о незадовољству руском политиком у актуелној кризи. Влада је очекивала да ће Русија бранити српско-црногорске интересе и да ће запријетити Бечу умјесто што иде у сусрет његовим жељама.⁸⁶

Италијански посланик указивао је на могуће негативне последице за стабилност Црне Горе и њене династије у случају да се књаз и његова влада повуку пред аустроугарским притиском и признају анексију не добивши никакве концесије. Предвиђао је да ће бити тешко смирити народ, да могу услједити унутрашњи немири, да непријатељи поретка и династије могу ојачати и испровоцирати револуцију. Сквити је показивао велико разумијевање за књажев тежак положај. Био је убијеђен да треба обезбиједити неку концесију и оправдати његово повлачење. Као адекватну компензацију за Црну Гору видио је изградњу железнице Дунав-Јадран. Материјална корист била би огромна, морални добитак довољан, тврдио је Сквити. Створили би се услови за неслућен развој луке Бар, а Црна Гора би добила саобраћајницу независну од аустроугарских.⁸⁷

Неуспјех заједничке црногорско-српске платформе о отпору анексији и обезбјеђивању адекватних компензација утицао је на обнављање климе неповјерења међу њиховим најодговорнијим политичким представницима. Почетком марта 1909, књаз Никола није крио од Сквителија

⁸⁴ Montenegro, XXI, N. 395, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 21 febbraio 1909.

⁸⁵ Montenegro, XXI, N. 397, *Tittoni a Squitti*, Roma, 24 febbraio 1909.

⁸⁶ Montenegro, XXI, N. 431, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 7 marzo 1909.

⁸⁷ Montenegro, XXI, N. 431, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 7 marzo 1909.

незадовољство држањем српске владе која је важне дипломатске кораке предузимала без споразумијевања са Цетињем.⁸⁸

За разлику од непопустљивог држања Беча према Србији, које је карактерисало одбацивање ма каквих компензација и настојања да се српска влада натјера на понижавајуће декларације, према Црној Гори наступало се са више обзира и уз спремност на извјесне уступке, који су наговјештени још у вријеме дипломатске припреме анексије. Другачијим третманом Црне Горе показивала се са једне стране добра воља према Италији и Русији, а са друге је провоцирана суревњивост и неслога између Црне Горе и Србије.

У вријеме појачаног притиска на Србију током марта 1909, посланик Кун је по налогу своје владе показао спремност да са Црном Гором уђе у преговоре о нормализацији односа и уговори значајне економске предности за књажевину. Књаз је одговорио да треба чекати рјешење будуће конференције, да је његова влада превише увучена на поље захтјева за обештећење да би могла да их се одрекне и прихвати расправу на обичној основи о економским користима. Без макар мале исправке границе црногорски народ се не може привољети да остане миран. Црна Гора не намјерава да се одвоји од Србије у рјешавању актуелних питања.

Без обзира на њен исход, Кун је своју акцију код књаза оптимистички окарактерисао ријечима: „Отварамо књазу пут за излазак из тешкоћа”. Према Сквителијевим сазнањима, и Русија и друге силе подстицале су Црну Гору да се задовољи економским компензацијама.⁸⁹

О главној, а како ће се показати и јединој компензацији за Црну Гору, о измјенама члана 29 Ерентал је разговарао са италијанским амбасадором у Бечу Аварном. Овај је 23. марта 1909. извјестио Титонија да аустроугарска влада предлаже да се измијене само оне одредбе члана 29 Берлинског уговора које су Аустрији атрибуирала суверена права у књажевини, међу којима вршење поморске и санитарне полицијске власти. Предлог се није односио на модификовање одредбе о цивилном карактеру луке односно о забрани грађења утврђења дуж црногорске обале, јер се то, како је Ерентал наглашавао, није тицало Црне Горе већ свих сила потписница Берлинског уговора. Ако би се силе сложиле да измијене и те одредбе, влади у Бечу неће бити тешко да то прихвати. Сагласност на било какве измјене члана 29 условљавана је промјеном актуелног држања црногорске владе и спремношћу на добросусједске односе.⁹⁰ Разговори на ову тему наставиће се посебно након формалног

⁸⁸ Montenegro, XXI, N. 432, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 8 marzo 1909.

⁸⁹ Montenegro, XXI N. 442, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 12 marzo 1909.

⁹⁰ Montenegro, XXI, N. 433, *Avarna a Tittoni*, Vienna, 23 marzo 1909.

италијанског преузимања посредничке улоге у сређивању односа на релацији Беч – Цетиње.

Међу мјерама притиска Аустро-Угарске према Црној Гори посљедњих дана марта 1909. године било је и затварање граничних прелаза према Црној Гори. Једини изузетак био је правац Котор-Цетиње. Ове мјере на Цетињу су протумачене као јасан знак да се Аустро-Угарска, пошто је натјерала на попуштање Србију, са истим циљем окреће ка Црној Гори. Сквити је констатовао да поменуте мјере и у званичним круговима и у народу изазивају супротан ефекат и једнодушну спремност да се радије подлегне у борби него капитулира без отпора. Ипак, Сквити нотира нешто другачије држање књаза Николе, главног креатора црногорске спољне политике и процјењује да ствари нијесу безнадежне у погледу очувања мира.⁹¹

V

Настојећи да избјегне незахвално директно споразумијевање са Бечом, књаз Никола се обратио британској влади, предајући јој у руке решење читавог проблема.⁹² Британска влада, која је претходно била доста ангажована у регулисању односа између Србије и Аустроугарске, радо је ову нову улогу препустила Италијанима који су у читавој ствари били много заинтересованији.

Министар Титони је већ 25. марта имао план о начину на који ће придобити књаза Николу да прихвати анексију. Аустро-Угарска је требало да посредством Италије на Цетиње упуту црногорској влади ноту о укидању одредби 5, 7, 8, 9 и 10 члана 29 и промјену одредбе 6, која је требало да гласи: *»Лука Антивари (Бар) задржаће карактер комерцијалне луке: у њој се не смију изводити радови који би је претворили у војну луку.«*⁹³

Ерентал је у начелу прихватао италијанско посредовање, али је тражио да нота са одговором црногорске владе буде упућена директно њему и да садржи декларацију сличну оној коју је дала српска влада. Титони ће испоштовао само први захтјев и то формално. Црногорска нота саопштена је директно Бечу, али се радило о ноти којом црногорска влада одговара италијанској као посреднику.⁹⁴

⁹¹ Montenegro, XXI, N. 491, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 30 marzo 1909. Да опише тадашње расположење књаза Николе Сквити наводи његову ироничну опаску да је природно да се малима и слабима не придаје никакав значај јер су немоћни да нашкоде.

⁹² Montenegro, XXI, N. 444, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 28 marzo 1909.

⁹³ Ц.Тредвеј, *Соко и орао, Црна Гора и Аустро-Угарска 1908-1914*, Подгорица 2005, 53.

⁹⁴ *Id.*, *op. cit.*, 53-56.

Паралелно са италијанском акцијом иницирана је и руска. Руски амбасадор у Риму тражио је да се италијанска дипломатија формално сагласи са укидањем одредби чл. 29 (од пете до једанаесте алинеје). Истовремено, руски представник у Бечу добио је задатак да са италијанским, француским и енглеским колегом тражи од Ерентала да аустроугарска нота силама о аболицији чл. 25. Берлинског уговора потврди увјеравања која је Аустро-Угарска већ дала у погледу измјене чл. 29. Шеф италијанске дипломатије молио је да се оваква руска иницијатива у Бечу опозове или бар одгоди, јер Италија не може да је подржава у тренутку кад већ директно преговара са Бечом о овом питању и вјерује у добар исход преговора. Иначе, руска иницијатива да се Аустро-Угарска истовремено изјасни и о чл. 25 и о чл. 29 већ је била закаснила. Корак аустроугарске владе у погледу чл. 25 већ је био учињен. Између руског и италијанског предлога у погледу чл. 29 постојала је извјесна разлика. Извољски је хтио да се алинеја 6 чл. 29 замијени другачијом формулацијом. Италијански став водио је више интереса о осјетљивости Аустро-Угарске, без обзира на то што у руском рјешењу није било ничег неповољног по Италију, напротив, с обзиром на присуство Италије у барској луци могло би се очекивати да Италија здушно подржи овакав став. Чини се да је италијанска обзирност била резултат италијанске жеље да се избјегну конфонтирања и постигне задовољавајуће рјешење. Италијани су од почетка размјене виђења са Бечом били спремни да се задржи формулација о очувању комерцијалног карактера барске луке. Када је Сквити то својевремено саопштио црногорској влади, она није имала примједби.⁹⁵

Извољски је био незадовољан што су аустро-италијански преговори о Црној Гори вођени без икаквих информација за Петроград, без обзира на традиционалне везе Црне Горе и Русије и упркос ранијим изјавама Титонија да жели да ради у потпуној сагласности са Русијом, нарочито у црногорским питањима. Објашњење Мелегарија да се ради о италијанском услову за признање акта анексије није задовољило Извољског.⁹⁶ Руси нијесу могли да повуку своју ноту силама, али чим се постигне италијански договор са Аустро-Угарском о члану 29, били су спремни да га размотре, посебно оно што се односи на члан 6.⁹⁷ Руске иницијативе представљале су према италијанском виђењу само компликације и биле непожељне, не због своје садржине, већ због тога што су усложњавале политичку игру.⁹⁸

⁹⁵ Montenegro, XXI N. 470, *Tittoni a Melegari*, Roma, 3 aprile 1909.

⁹⁶ Montenegro, XXI, N. 472, *Melegari a Tittoni*, Pietroburgo, 3 aprile 1909.

⁹⁷ Montenegro, XXI, N. 490, *Tittoni al RR. Rappresentanti in Berlino, Londra, Parigi, Pietroburgo e Vienna*, Roma, 6 aprile 1909.

⁹⁸ Montenegro, XXI N. 468, *Tittoni a Avarna*, Roma, 3 aprile 1909.

Италијанска посредничка мисија уживала је пуну британску подршку. Лорд Греј је представнику на Цетињу наложио да ради заједно са италијанским колегом.⁹⁹ На ноту којом је из Беча тражена сагласност на поништење члана 25 Берлинског уговора, Греј је одговорио да ће је дати чим од италијанске владе буде информисан да је питање члана 29 регулисано на начин који она сматра задовољавајућим. У Риму су били врло захвални на оваквом британском држању.¹⁰⁰

Из Рима су 1. априла Сквитију упућене инструкције како треба дјеловати код књаза Николе, а како код владе да би прихватили Титонијев предлог. Црногорска декларација требало је да садржи сљедећу форму: „Књажевска влада је спремна да се потчини одлуци коју велике силе донесу у погледу чл. 29 Берлинског уговора; Она ће од сада одржавати односе пријатељства и добросусједства са царском и краљевском владом Аустро-Угарске.“ Алинеја 6. чл. 29 требало је да буде замијењена одредбом да ће барска лука сачувати комерцијални карактер. Текст декларације требало је да буде унесен у писмо које би Титони упутио аустроугарском амбасадору у Риму, као одговор на оно којим је гроф Лицов саопштио обавезу своје владе да се сагласи са поменутих измјенама чл. 29.

Сквити је књаза затекао у тешком стању. Подсјетио га је да су сва друга питања која су се појавила као посљедица анексије већ разријешена и указао му на могућност да, захваљујући ангажовању Титонија и италијанске дипломатије, има прилику да са чашћу, достојанством и добитком изађе из тешког положаја у коме се налази. Књаз је и даље тврдио да без реинтеграције Спича у Црну Гору не може да прихвати понуду. Сквити је упозорио да ја посљедица таквог држања: очајнички рат. Књаз је прекинуо Сквитијево излагање прихватајући као чињеницу да је Титони радио и ради у корист Црне Горе. Ипак је тражио времена да се привикне на измијењене околности, да размисли и консултује се са владом. Сквити је сличан разговор имао и са предсједником владе Томановићем. Разговарао је и са другим личностима на Цетињу за које је знао да имају утицаја на књаза и са којима се он понекад консултује.

Италијански посланик схватао је да књазу није било лако да прихвати аустроугарски ултиматум који, захваљујући ангажовању сила није био неугодан у истој мјери као онај који је морала прихватити српска влада, али је још увијек био заокрет, пораз и повлачење од оног што је књаз обећавао народу и у односу на изјаве које је саопштавао силама.¹⁰¹

⁹⁹ Montenegro, XXI, N. 482, *De Bosdari a Tittoni*, Londra, 2 aprile 1909.

¹⁰⁰ Montenegro, XXI, N. 488, *Tittoni a De Bosdari*, Roma, 6 aprile 1909.

¹⁰¹ Montenegro, XXI, N. 533, *Skvitti a Tittoni*, Cettigne 7. aprile 1909. Књаз је раније у више наврата Сквитију понављао да би Црногорци изгубивши рат, али показавши свијету

Приликом новог сусрета са Сквитијем књаз је показао спремност да попусти, али под условом да буду суспендоване све одредбе чл. 29 односно и алинеја 6. Није доводио у питање очување комерцијалног карактера барске луке, али је хтио да такав статус произилази из његових суверених права и одлука, а не на основу међународне обавезе. Књаз је имао примједбе и на декларацију која се тражила од Црне Горе у вези са аболицијом чл. 25. Желио је да ријечи: односи пријатељства и добросусједства са царском и краљевском владом Аустро-Угарске, буду замијењене другима: „односи пријатељства са својим сусједима.“ Сквити је књазу без увијања саопштио да црногорска влада може само да прихвати или одбаци понуђено.¹⁰²

Текстом који је предложио Рим нијесу били задовољни ни у Бечу. Ерентал је тражио да се уметне фраза којом би се изразило црногорско напуштање става односно држања током посљедњих мјесеци односно протеста и противљења анексији. За Ерентала то је био услов *sine qua non*.¹⁰³ Посланик Аварна у Бечу је настојао да Ерентал прихвати без измјена изјаву коју треба да да Црна Гора, а чији текст су предложили Италијани. Посебно зато што је Сквити уложио доста напора да на Цетињу прихвати ову варијанту. Предлагање другачије формуле сигурно би створило тешкоће. Истицао је да је држање Црне Горе током свих фаза анексионе кризе било коректније и умјереније од држања Србије, што је и сам Ерентал више пута признао. Мања захтијевања у односу на Црну Гору су оправдана. Титони је тражио да Ерентал покаже дух помирења у тренутку када се постиже коначни споразум по свим спорним тачкама. Титони се био сагласио да црногорска изјава буде директно упућена аустријском представнику. Прије него што се то деси, потребно је да се размијене ноте по процедури а затим упуту саопштење силама ради њиховог формалног прихватања измјене члана 29.¹⁰⁴

своју вриједност, постали аустријски поданици што би за њих било мање тешко него да Црна Гора остане у стању у коме се сада налази. Сквити је увјеравао књаз да је разумно предвидјети да поражена Црна Гора не би била анектирана Аустро-Угарској већ прво осакаћена, а затим стављена у службу побједника. Аустријска граница помјерила би се на Ловћен.

¹⁰²Montenegro, XXI, N. 533, *Skvitti a Tittoni*, Cettigne 7. aprile 1909.

¹⁰³Montenegro, XXI, N. 461, *Avarna a Tittoni*, Vienna, 2 aprile 1909. ; Незадовољан италијанским нацртом, Ерентал је 2 априла 1909. тражио да Титони преправи другу одредбу свог нацрта ноте намијењене Цетињу тако да гласи: *Она (црногорска влада) се обавезује да одустане од протеста и противљења, то јест од става који у вези с анексијом Босне и Херцеговине заузима од прошле јесени, и уз то се обавезује да ће убудуће одржавати пријатељске и добросусједске односе с царском и краљевском владом Аустро-Угарске.* Ц. Тредвеј, *op. cit.*, 54.

¹⁰⁴Montenegro, XXI, N. 467, *Tittoni a Avarna*, Roma, 3 aprile 1909.

У погледу алинеје 6 члана 29, аустроугарска влада је прихватила његову нову редакцију која је гласила: „Барска лука ће сачувати карактер комерцијалне луке и у њој се не могу вршити радови који би је претворили у војну луку.”¹⁰⁵

Књаз и Сквити су се коначно 4. априла споразумјели. Направљени су нацрти три ноте: Сквитијеве књажевској влади, владиног одговора и саопштења тог одговора аустроугарском представнику на Цетињу барону Куну. И када је све било спремно за слање, књаз је суспендовао читаву акцију и поново у десет сати навече по четврти пут тога дана позвао Сквитија на разговор. Са књазом је био и министар спољних послова. Књаз је у писму намијењеном Сквитију додао измјену која је мијењала смисао документа. За Сквитија измјена је имала тежину одбијања италијанског предлога. Сви покушаји да убиједи књаза да одустане били су без успјеха, једино што је успио да размјену нота одложи за један дан.¹⁰⁶ Чини се да је књаз заправо и хтио да одлагањем капитулације макар за један дан допринесе утиску да се она десила након упорне дипломатске борбе.

Наредног дана, преговори књаза Николе и посланика Сквитија добили су завршни чин. Књазу је стављено на знање да ће у случају одбијања Титони бити принуђен да напусти даље посредовање, којег се прихватио са искреном намјером да обезбиједи Црној Гори што повољније услове материјалне и моралне предности. Тражио се хитан одговор. Послије посљедњег апела књазу да не компромитује све дотадашње напоре за повољно разрешење кризе, инсистирајући на ријечи-ма које саме по себи нијесу значајне, али које Аустро-Угарска сигурно неће прихватити, књаз је једном театралном гестом прецртао спорну измјену.¹⁰⁷ Црногорска влада је 5. Априла, у складу са постигнутим споразумом, одговорила на италијанско саопштење о измјенама члана 29 и о односима књажевине са Аустро-Угарском.¹⁰⁸

Титони се потрудио да се у Бечу задовоље нотом коју је посланику Куну упутила црногорска влада. Посредством италијанског амбасадора у Бечу Аварне, 7. априла 1909, Титони је апеловао на Ерентала да, у тренутку кад се постиже договор по свим спорним тачкама, покаже дух помирења.¹⁰⁹ Барон Кун је 8. априла званично објавио да Аустрија прихвата црногорску ноту.¹¹⁰

¹⁰⁵ Montenegro, XXI, N. 469, *Tittoni a Squitti*, Roma, 3 aprile 1909.

¹⁰⁶ Montenegro, XXI, N. 533, *Skvitti a Tittoni*, Cettigne 7 aprile 1909.

¹⁰⁷ Montenegro, XXI, N. 533, *Skvitti a Tittoni*, Cettigne 7 aprile 1909.

¹⁰⁸ Montenegro, XXI, N. 485, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 6 aprile 1909.

¹⁰⁹ Montenegro, XXI, N. 492, *Tittoni ad Avarna*, Roma, 7 aprile 1909

¹¹⁰ Montenegro, XXI, N. 501, *Squitti a Tittoni*, Cettigne, 8 aprile 1909.

VI

И након окончања кризе, током априла, предмет пажње италијанске дипломатије били су проблеми које је у вези са Црном Гором потенцирала анексија Босне и Херцеговине. Углавном се радило о дипломатској комуникацији са Бечом и другим пријестоницама поводом аустро-угарског тумачења материје регулисане алинејом 6 чл. 29 Берлинског уговора. Ерентал је на крају прихватио тумачење осталих сила да су све алинеје чл. 29, од пете до једанаесте, аболиране, задовољивши се изјавом књаза Николе да жели да Барска лука сачува комерцијални карактер. Формулација књаза Николе је полазила од његовог сувереног права да определијели будући карактер луке, што је било повољније него да је очувана алинеја 6 која је ограничавала црногорски суверенитет. Овакво разрешење питања било је у интересу Италије.

Током априла и маја 1909. Турска је отворила питање статуса ријеке Бојане односно права пловидбе и евентуалних фортификација њених обала од Турске и Црне Горе. Радило се о материји регулисане алинејом 4 чл. 29 Берлинског уговора. Питање је релативно лако разрешено, без посебног ангажовања италијанске дипломатије.¹¹¹

Будући статус Новопазарског санцака током јесени 1909. године био је предмет посебних преговора Беча и Рима. Било је то посљедње питање које је на дневни ред избацила анексиона криза за чије је регулисање италијанска дипломатија била заинтересована. За Италију је било важно да се посебним уговором обезбиједи да Аустро-Угарска под неким изговором поново не окупира Новопазарски санцак или стратегијске тачке у њему.¹¹² Црну Гору је по природи њених националних аспирација интересовало разрешење овог проблема, али није имала могућности не само да учествује у одлучивању, већ ни да буде информисана.

Својеврсно понижење које је Ерентал приредио својим колегама Титонију и Извољском, односно Италији и Русији, дало је додатни подстицај италијанско-руском зближавању и трасирало пут руском цару и његовом министру спољних послова у Ракониђи, гдје се састао са италијанским краљем, министром Титонијем и премијером Ђолитијем, октобра 1909. године. Књаз Никола и црногорска политичка јавност са симпатијама су пратили ово зближавање, али су остали далеко од увида у сам догађај. Сквити несумњиво према инструкцијама своје владе није

¹¹¹ Montenegro XXI, N. 579, *San Giuliano a Tittoni, Londra*, 2 luglio 1909; Montenegro XXI, N. 581, *Tittoni ai RR. Ambasciatori in Costantinopoli e Vienna, Roma*, 7 luglio 1909.

¹¹² Ф. Шишић, *op.cit.*, 65.

књазу Николи дао ма какву конкретну политичку информацију о карактеру овог састанка.¹¹³

Средином априла 1909, књаз Никола је пред аустроугарским и енглеским дипломатским представником показао велико незадовољство начином на који је Русија заступала црногорске интересе у анексионој кризи и изразио намјеру да се окрене Аустро-Угарској и код ње потражи подршку за будући економски развој Књажевине. Изложио је пројекат сарадње са Аустро-Угарском чија би реализација подразумијевала ревизију италијанског економског присуства у Црној Гори, односно откуп свих крупних италијанских предузећа у Црној Гори уз помоћ аустроугарских средстава. Посланик Кун није превише озбиљно узимао понуду, јер је сличне књаз и раније правио, али није никада озбиљно покушао да их реализује.¹¹⁴

Без обзира на начин на који је у Црној Гори вреднован италијански ангажман у њену корист у вријеме анексионе кризе, остаје чињеница да је он представљао врхунац процрногорског ангажмана италијанске дипломатије. Наредне године, обиљежене албанским бунама, Балканским ратовима и Првим свјетским ратом, донијеће велика искушења и постепено охладити црногорско-италијанске односе, до мјере да Италија опструира или се чак директно конфронтира са интересима и циљевима црногорске државне политике.

Slavko BURZANOVIĆ

ITALY AND MONTENEGRO DURING THE ANNEXATION CRISIS 1908-1909

Summary

During the European crisis caused by the Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina in October 1908, Italy and Montenegro established the most intense political cooperation in the history of their mutual relations thus far. The Italian support was influential for the partial abolishment and modification, to Montenegro's advantage, of the Article 29 of the Treaty of Berlin from 1878, which limited the sovereignty of Montenegro in its coastal territories. In consequence to the investment of the Italian capital in the construction of the Port of Bar, Italy was directly involved in the question. During the crisis, Montenegro, had requested

¹¹³G. Donnini, *L' accordo italo-russo di Racconigi*, Milano 1983, 210-211.

¹¹⁴Ц. Тредвеј, *op .cit.*, 63.

from Austria-Hungary, though to no avail, also territorial compensations, primarily in the Spiča region and the Herzegovina borderlands. Intervening for Montenegrin interests, Italian diplomacy closely collaborated with the Russian and the British diplomacy. The efforts of the Entente Forces and Italy to resolve all issues which had arisen from the act of annexation at the Conference of the contracting powers of the Treaty of Berlin, including the issue of the compensation for Montenegro, however had no results.

The crisis ended in the beginning of April 1909 thanks to the Italian mediation in the normalization of relations between Montenegro and Austria-Hungary.